Contribuția lui Alexandru Philippide la stabilirea repartiției dialectale a dacoromânei

DE

Ion-Horia BÎRLEANU şi **Ioana ROSTOŞ**

Universitatea „Ştefan cel Mare”, Suceava

1. De regulă, specialiştii consideră că dialectul dacoromân reprezintă un model de sistem lingvistic unitar, prin comparație cu alte limbi europene dintre care nu lipsesc, ca elemente de referință, limbile franceză şi italiană, limbi romanice înrudite – sau chiar, într-o oarecare măsură, şi limba germană. Această afirmație are în vedere faptul că vorbitorii din orice zone ale României se înțeleg între ei fără dificultăți. Exclusiv criteriul înțelegerii nu este însă suficient pentru definirea structurii dialectale a unei limbi. Evident, românii – de oriunde ar fi ei – înțeleg la fel de bine cuvintele *zăpadă*, *nea*, *omăt* sau *varză* şi *curechi*. La fel înțeleg cînd cineva rosteşte *piciór*, *p̂ciŝór*, *pĉiŝór*, *ĉiŝór*, *p̂t'iŝór*, *pt'iŝór*, *t'iŝór*, *ĉt'iŝór* etc. Pentru aceasta, ***criteriul înțelegerii***, unul dintre ***criteriile lingvistice***, trebuie subordonat ***criteriului structural*** sau ***genetic***, care are în vedere structura propriu-zisă a unei limbi[1].

După cum se ştie, din această perspectivă, în dacoromână există o serie de deosebiri, care au apărut în urma unor lungi procese de diferențiere manifestate, după părerea unor specialişti, încă din faza *substratului autohton*, continuînd varietățile existente în *latina populară*, transmise apoi în *daco-romană*, în *româna comună* şi de acolo pînă în *dacoromâna* de astăzi. Aşa cum era şi firesc, aceste diferețieri dialectale au fost remarcate şi discutate încă de la începuturile culturii noastre scrise. Astfel, mitropolitul Simion Ştefan consemna, în *Predoslovia* la *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), că „românii nu grăiesc în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip”[2]. Mai mult, mitropolitul observa că aceste diferențieri erau rezultatul unor cauze externe, pentru că românii erau „răsfirați” prin alte „țări”, unde „şi-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăiesc toți într-un chip”. Din acest motiv, spunea el, „cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate țările, aşia şi cuvintele acelea sînt bune

[1] Vezi Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1975, p. 30 şi p. 143.
[2] *Ibidem*, p. 143.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

carele le înțeleg toți”[3].

Simpla comparare a fragmentelor citate cu limba română de astăzi pune în evidență o serie de fonetisme dialectale deosebit de interesante. Avem, mai întîi, consemnată în scris o formă etimologică a lat. *ambulo, -are* în varianta *îmbla*, în care lat. *a* + *m* + *voc.* > rom. *î*. Forma *îmbla* este răspîndită în subdialectul moldovenesc, ca de altfel în mai multe graiuri populare dacoromâneşti de nord. Notăm apoi forma *sînt*, specifică rostirii populare pe întreg teritoriul dacoromân şi contrazisă, astăzi, numai de recomandările ortografice ale Academiei Române, care „doreşte” rostirea şi scrierea formelor *sunt*, *suntem*, *sunteți*. În sfîrşit, mai evidențiem şi rostirea muiată a şuierătoarei *-ş-* în cuvîntul *aşia*, specifică, în secolul al XVII-lea, graiurilor aparținînd *subdialectului de tip moldovenesc*, comparabilă cu rostirea dură a consoanei vibrante apicale alveolare *r* şi cu velarizarea lui *-i-* > *î* în cuvîntul *țărîle*, specifică, în acelaşi secol, graiurilor aparținînd *subdialectului de tip muntenesc*. Evidențiem aici că acest fenomen specific graiurilor populare dacoromâneşti avea, în secolele al XVI-lea – al XVII-lea, prin comparație cu situația de astăzi, o altă distribuție[4].

Alte observații privind diferențierile lexicale dintre vorbitorii vechilor provincii româneşti apar, tot în secolul al XVII-lea, în prefața cărții de propagandă calvină *Sicriul de aur* (1683), scrisă de Ioan Zoba din Vinț. Acest cărturar ardelean evidenția existența unor cuvinte diferite pentru aceleaşi noțiuni, cum ar fi: *alean* (împotrivă), *hasnă* (folos), *alduială* (blagoslovenie) ş. a.[5].

Mărturii mai detaliate privind rostirea populară există în *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir. Domnitorul Moldovei remarca o serie de deosebiri de rostire manifestate în vorbirea unor categorii sociale diferențiate în funcție de sex (palatalizarea labialelor caracteriza vorbirea femeilor) sau de zonă (cea mai „curată” limbă se vorbea în jurul oraşului Iaşi, ca urmare a influenței curții domneşti). Alte diferențieri sînt considerate ca fiind de proveniență străină, determinate de contactele vorbitorilor români cu alte popoare. Deosebit de interesantă, din perspectiva repartiției dialectale a dialectului dacoromânesc, rămîne aprecierea principelui moldovean că „locuitorii din Valachia şi Transilvania vorbesc aceeaşi limbă ca a

[3] Apud Ioan Bianu, Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, 1508-1716, vol. I, Bucureşti, 1903, p. 170.

[4] Vezi, în acest sens, Vasile Arvinte, *ST. L. FAC.*, p. 56-58; *ST. L. EX.*, p. 6-9; *ST. L. LV.*, p. 3-5; *ST. L. NM.*, p. 4; *ST. L. DT.*, p. 6-8.

[5] Vezi Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1975, p. 329.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

moldovenilor, dar o pronunță mai aspru". Dimitrie Cantemir evidențiază aşadar existența unor diferențe la nivelul limbii vorbite şi remarcă, prin comparație, prezența a două particularități deosebit de interesante: rostirea de tipul *jur* şi *Dumnezeu* în graiul muntenilor, comparată cu rostirea de tipul *giur* (= *ĝur*) şi *Dumnedzău* (= *Dumnezeu*) în graiul moldovenilor[6]. Şi în această situație observăm fonetismele etimologice *ĝ* (> lit. *j*) şi *dz* (> lit. *z*), precum şi rostirea dură a consoanei fricative dentale sonore *dz*, implicînd totodată velarizarea vocalei *e* > *ă*, în rostirea moldovenească din secolul al XVIII-lea, comparată cu pronunția muntenească, în care se produsese deja muierea consoanelor.

Cum însă configurația dialectală a dacoromânei implică atît delimitarea teritorială a tuturor graiurilor existente în cadrul acestui areal lingvistic, cît şi descrierea particularităților fonetice (şi fonologice), morfologice, sintactice şi lexicale individualizatoare, preocupările cele mai avizate – din perspectiva dialectologiei – cu privire la repartiția dialectală rămîn cele de după constituirea acestei discipline ca ştiință a limbii.

În acest sens amintim că, datorită unității evidente a graiurilor dacoromâneşti, specialiştii au formulat, începînd cu sfîrşitul secolului al XIX-lea, opinii diferențiate asupra numărului subdiviziunilor dialectului dacoromân – şi chiar asupra denumirilor acestor subdiviziuni. Astfel, unii le-au denumit „dialecte" (G. Weigand)[7], alții „subdialecte" (A. Philippide, S. Puşcariu şi E. Petrovici), iar alții „graiuri" (M. Caragiu-Marioțeanu)[8]. Cercetătorii care au studiat varietatea dialectală a dacoromânei din perspectivă istorică sau fonologică au evidențiat chiar existența unor „tipuri" sau „grupuri" dialectale (E. Vasiliu[9] şi I. Gheție[10]).

Pentru a realiza o analiză în conformitate cu opțiunile *Tratatului de dialectologie românească*, precizăm că termenul „subdialect" este cel mai

[6] Pentru detalii vezi Ştefan Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1973, p. 55-58.

[7] Remarcăm, în acest sens, şi aprecierile din Ion Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1951, p. 64-65, cum că „G. Weigand, care a propus cea dintîi schemă a împărțirii dialectale a limbii române, a considerat că aromâna, meglenoromâna, istrororomâna şi dacoromâna sînt dialecte ale limbii române, iar dacoromâna se împarte, după el, tot în dialecte: muntean, moldovean şi bănățean."

[8] Vezi Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1975, p. 22-36.

[9] Vezi Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâneşti*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1968, p. 140-144.

[10] Vezi Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1975, p. 30 şi urm.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

adecvat pentru identificarea varietăţilor dialectale ale dacoromânei, atît din perspectivă *teritorială*, cît şi din perspectivă *tipologică* (genealogică). Aceasta implică recunoaşterea dacoromânei ca dialect al limbii române, alături de dialectele suddunărene, şi oferă posibilitatea realizării unei ierarhii corecte: *dialecte*, *subdialecte*, *graiuri*, *subgraiuri*.

Analiza opiniilor exprimate cu privire la numărul varietăţilor fundamentale ale dialectului dacoromân pune în evidenţă, după cum arătam mai sus, o serie de inconsecvenţe, generate fie de părerile asupra statutului graiurilor din Transilvania sau al celor din Banat, fie de criteriile care au fost luate în considerare pentru determinarea acestora. Mai mult, întrebarea care a generat cele mai aprige discuţii se referă la situaţia dacoromânei vechi: dacă au existat, încă de la constituirea ei, o serie de ramificaţii teritoriale transmise, după unii, încă de la nivelul latinei populare, iar după alţii, chiar de pe vremea diferenţierilor existente în substratul autohton, sau dacă aceste diferenţieri sînt mai noi, dezvoltate pe terenul limbii române de la nord de Dunăre.

Prin urmare, dacă nu luăm în consideraţie unele deosebiri de nuanţă sau unele puncte de plecare în analiza şi sistematizarea faptelor individualizatoare, putem aprecia că opiniile privitoare la repartiţia dialectală a dialectului dacoromân pot fi sistematizate în funcţie de criteriile adoptate.

2. ***Criteriul politico-administrativ*** are ca elemente determinante subdiviziunile teritoriale delimitate pe baza graniţelor provinciilor istorice ale României (Muntenia, Banatul, Transilvania şi Moldova). În acest sens, printre primii care şi-au exprimat opinia, fără a urmări neapărat o delimitare a dacoromânei din perspectivă dialectologică, s-a numărat H. Tiktin, care, în studiul său intitulat *Die rumänische Sprache*[11], determină patru unităţi lingvistice care se deosebesc prin particularităţi fonetice şi lexicale: *walachisch* (graiul *muntean*), *moldawisch* (graiul *moldovean*), *banatisch* (graiul *bănăţean*) şi *siebenbürgisch* (graiul *transilvănean*)[12]. Prin comparaţie, graiul din Muntenia, prezentînd mai puţine diferenţieri dialectale, era mai apropiat de limba literară, în timp ce graiul din Banat cuprindea cele mai multe particularităţi specifice. Date fiind cunoştinţele de început privind graiurile populare dacoromâneşti şi lipsa unei metode specifice de investigare ştiinţifică a acestora, H. Tiktin este unul dintre puţinii filologi care au acceptat ideea existenţei unui grai transilvănean, avînd rangul de subdialect.

Aproximativ în aceeaşi perioadă, un alt lingvist, Mozes Gaster, distingea

[11] Publicat în *Grundriss der romanischen Philologie*, vol. I, Strassburg, 1888, p. 348 şi urm.
[12] Amintim că numele uzual al *Transilvaniei* este în limba germană *Siebenbürgen*.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

un grup al *dialectelor de nord* sau *din Moldova*, un grup al *dialectelor de sud* sau *din Muntenia*, şi un grup al *dialectelor din Transilvania*, despre care spunea că ar reprezenta tranziția, adică legătura dintre primul şi cel de-al doilea grup[13]. Nefiind susținută de o analiză lingvistică riguroasă, nici această clasificare nu a fost reținută altfel decît ca element de referință.

După aceste prime considerații privind repartiția dialectală a graiurilor dacoromâneşti, nici un alt cercetător român sau străin nu a mai susținut că pe teritoriul cuprins între vechile frontiere ale Transilvaniei s-ar putea delimita un subdialect separat; încă de la primele investigații dialectologice s-a constatat, dimpotrivă, că graiurile ardeleneşti se grupează împreună cu graiurile din provinciile româneşti învecinate.

3. ***Criteriul areal***, impus în momentul în care metoda *geografiei lingvistice* a fost aplicată şi asupra graiurilor populare dacoromâneşti, are în vedere repartiția teritorială a particularităților fonetice (şi fonologice), morfologice şi lexicale. Aceste fapte sînt înregistrate pe hărțile lingvistice, iar ariile particularităților care se formează pun în evidență existența subunităților dialectale ale dacoromânei. *Criteriile areale*, care utilizează tehnici şi metode de investigare specifice dialectologiei, stabilesc cel mai corect varietatea lingvistică a unui teritoriu. Exclusiv prezența pe hărțile lingvistice a unor arii diferențiate din perspectivă fonetică, lexicală sau morfologică nu este însă suficientă, datorită faptului că între ariile astfel stabilite pot exista şi zone, mai largi sau mai restrînse, de tranziție de la un grai la altul sau de la un subdialect la altul.

3.1. În acest sens, trebuie să punem în evidență opinia lingvistului bucureştean Ion Gheție, care propune stabilirea unor **trăsături tipice** ale subunităților dialectale rezultate ca urmare a proiectării pe hartă a tuturor izogloselor (*izofone*, *izomorfe*, *izolexe*) care prezintă cel puțin două variante. Aceste trăsături tipice sînt cele mai importante, fiind considerate **absolute** atunci cînd caracterizează o singură subunitate dialectală, şi **relative** atunci cînd caracterizează două sau mai multe subunități dialectale neînvecinate, distanțate. Din perspectiva unei bune delimitări areale a faptelor lingvistice investigate este necesară şi determinarea corectă a **trăsăturilor atipice**, comune la două sau mai multe subunități dialectale învecinate. Aceste trăsături, considerate de Ion Gheție ca secundare, marchează de regulă *ariile de tranziție* existente între subunitățile dialectale. Mai menționăm, în acest context, că perspectiva din care a reuşit lingvistul să formuleze opiniile

[13] Vezi Mozes Gaster, *Introducere* la *Crestomație română*, vol. I, Leipzig-Bucureşti, 1891, p. XC-CVIII.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

amintite a fost fundamentată pe îmbinarea metodelor dialectologice specifice atît cercetării diacronice, cît şi cercetării sincronice[14].

Primul care a identificat în cadrul dacoromânei trei „dialecte" (*bănățean*, *moldovean* şi *muntean*), după metodele geografiei lingvistice, fiind şi primul autor al unui atlas lingvistic românesc, a fost savantul german Gustav Weigand[15]. În general, unele trăsături fonetice stabilite de către Weigand ca fiind definitorii pentru delimitarea celor trei subunități dialectale propuse de el pentru domeniul lingvistic dacoromânesc au rămas valabile şi astăzi:

– tratamentul oclusivelor dentale *t, d + e, i*;

– tratamentul sonantelor dentale *l, n, r + e, i*;

– tratamentul africatelor prepalatale *ĉ, ĝ*;

– tratamentul oclusivelor bilabiale *p, b*, a semioclusivei bilabiale nazale *m* şi a labiodentalelor *f, v + e, i*;

– influența fricativelor *s, z, ş, j* şi a africatelor *ț, dz* asupra vocalelor *e* şi *i* sau asupra vocalelor *ă* şi *î* (în funcție de natura seriei consonantice amintite);

– prezența fonetismelor arhaice *dz* şi *ń*;

– închiderea vocalelor în poziție neaccentuată;

– prezența la persoana I singular a formelor verbale iotacizate, de tipul *văz*, *vînz*, *rîz*.

Pe lîngă cele trei subunități dialectale ale dacoromânei, numite de către el „dialecte", G. Weigand a precizat că mai există şi un număr însemnat de arii cuprinzînd „dialecte de tranziție" (germ. *Übergangsdialekte*), „dialecte mixte" (germ. *Mischdialekte*) şi „dialecte-mozaic" (germ. *Mosaiksdialekte*).

3.1.1. *Graiurile de tranziție* sînt răspîndite în Transilvania şi prezintă trăsături comune cu subdialectul moldovenesc în partea de nord şi de est şi cu subdialectul muntenesc în partea de sud. La fel, graiurile din Oltenia sînt considerate graiuri de tranziție pentru că prezintă asemănări cu graiurile bănățene, cu cele munteneşti de vest şi cu graiul din Țara Hațegului. În ceea ce priveşte *graiurile mixte*, apărute din amestecul mai multor dialecte distincte, acestea sînt răspîndite, după G. Weigand, în Țara Moților, în unele

[14] Vezi Ion Gheție, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în SCL, XVI, 1964, nr. 3, p. 317-346; cf. şi *Idem*, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1975, p. 83-84.

[15] După ce a realizat mai întîi anchete directe pentru elaborarea monumentalei lucrări *Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909 [cu sigla *WLAD*], Gustav Weigand îşi publică ideile privind repartiția teritorială a Dacoromaniei în prestigioasa revistă ieşeană *Convorbiri literare*, XLII (1908), nr. 4, reluându-le în *Introducerea* [*Vorwort*] la WLAD, cap. 3, par. 4, intitulată *Dialektgebiete*.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

regiuni din sudul Olteniei şi în Dobrogea.

3.1.2. Un loc important îl ocupă *graiurile-mozaic*, întîlnite de regulă în Bucovina, ca rezultat al mişcărilor semnificative de populație din epoci diferite. Emigrarea românilor ardeleni spre teritoriile de la est de Carpați a contribuit esențial la constituirea în această zonă a unor arii dialectale de tip „mozaic".

3.1.3. Configurația teritorială a celor trei subunități dialectale fundamentale, aşa cum au fost ele determinate de G. Weigand, se prezintă după cum urmează: „dialectul bănățean" este vorbit „pe un teritoriu cu centrul la Caransebeş, avînd ca limită nordică Mureşul, estică Țara Hațegului şi Carpații meridionali; înspre vest, limita lingvistică depăşeşte granițele [actuale ale] țării, înglobînd şi Banatul sîrbesc, iar înspre sud-est, Weigand include şi o parte din nord-vestul Olteniei"[16]. Principalele particularități fonetice ale aşa-numitului „dialect bănățean", prin comparație cu celelalte două „dialecte", ar fi: păstrarea nealterată a oclusivelor labiale *p, b* urmate de sunete palatale; palatalizarea oclusivelor dentale *t, d*; fricativizarea africatelor primare *ĉ, ĝ* > *ŝ, ž*. Astfel, G. Weigand include în acelaşi areal şi graiurile din Bihor[17], precizînd că palatalizarea oclusivei dentale *t* > *t'* (*tei* > *t'ei*) reprezintă o fază de alterare a lui *t* premergătoare aceleia de africată, prezentă în Banat, în care cuvîntul *tei* este rostit *tśei* [în transcrierea ALR, *ćei*]. Mai mult, rotacismul, consemnat în tot arealul nord-vestic (crişean) al țării, constituie, după lingvistul german, un fenomen fonetic aflat în regres, care nu poate constitui un element de determinare. „Dialectul muntean", cu centrul la Bucureşti, cuprinde aproximativ Muntenia de astăzi, incluzînd, spre vest, şi ținutul de peste Olt, iar către est şi Dobrogea, în care se vorbesc şi graiuri mixte. Graiurile din acest areal sînt caracterizate prin păstrarea nealterată a africatelor primare *ĉ, ĝ* şi a oclusivelor dentale *t, d* şi prin palatalizarea fluctuantă a oclusivelor bilabiale *p, b*. „Dialectul moldovean", avînd centrul la Iaşi, se suprapune pe tot teritoriul Moldovei, Bucovinei, Basarabiei şi, spre vest, cuprinde nordul Transilvaniei şi Maramureşul. Printre particularitățile fonetice definitorii ale acestei subunități dialectale dacoromâneşti ar putea fi incluse, în opinia lingvistului german, păstrarea intactă a oclusivelor dentale *t, d*, palatalizarea oclusivelor bilabiale *p, b* şi fricativizarea africatelor primare *ĉ, ĝ* > *ŝ, ž*. Însă, afirmă G. Weigand, Maramureşul este singura regiune mai puțin întinsă în care sînt prezente şi o serie de trăsături distincte, printre care

[16] Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, București, 1975, p. 145.
[17] Aceste graiuri aparțin, de fapt, prin particularitățile lor specifice, subdialectului crişean.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

notează palatalizarea labiodentalelor *f, v + e, i, > ś, ź* (*fier > śer*, *vin > źin*), rostirea „dentală" a africatelor *ĉ, ĝ*, notate *tš, dž*, şi prezenţa lui *ĝ*, notat în WLAD *dž*, ca în cuvîntul *džoi* (= *joi*), considerat diferit de rostirea moldovenească. Se cuvine să observăm faptul că, ulterior, lingviştii au rediscutat aceste particularităţi ale graiurilor crişene şi maramureşene, ajungînd la concluzia că se impunea delimitarea a încă două subdialecte dacoromâneşti: *maramureşean* şi *crişean*.

În concluzie, savantul german poate avea meritul de a fi considerat, „din perspectiva unui secol de dezvoltare a ştiinţei despre graiurile populare româneşti", un „dialectolog *complet*, în sensul că el a realizat toate tipurile de lucrări pe care această disciplină le presupune: monografii dialectale, glosare dialectale, înregistrări de texte populare transcrise fonetic sau imprimate pe fonograf, hărţi lingvistice conţinute în celebrul său *Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes* (WLAD)"[18], tipărit sub auspiciile şi cu fondurile Academiei Române.

3.2. Cu unele corecturi fireşti, datorate în primul rînd dezvoltării cercetărilor dialectologice întreprinse pe teritoriul de limbă română începînd cu perioada de după Primul Război Mondial, cînd s-a creat la Cluj-Napoca, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, **Muzeul Limbii Române**, şi continuînd pînă astăzi în marile centre academice româneşti[19], repartiţia dialectală propusă de Gustav Weigand şi-a menţinut valabilitatea. Mai mult, Sextil Puşcariu, ca discipol al savantului german, a demonstrat că Transilvania nu cuprinde un dialect separat. Astfel, pe baza unei hărţi reprezentînd variantele lexicale ale noţiunii de „zăpadă" (*zăpadă*, *omăt*, *nea*) din *Atlasul Lingvistic Român* (ALR), elaborat în cadrul Muzeului Limbii Române, lingvistul clujean a demonstrat că pronunţia din partea de sud a Transilvaniei este caracterizată prin trăsături specifice *subdialectului muntenesc*, rostirea din partea de nord şi de nord-est se integrează în *subdialectul moldovenesc*, iar vorbirea din partea de vest se grupează cu Banatul şi cu Crişana[20]. Ca urmare, Sextil Puşcariu preciza: „Dacă, precum văzurăm în cazul *nea – zăpadă – omăt*, Transilvania apare despărţită în mai multe arii, care se extind şi dincolo de munţi, fiindcă nu au fost o piedică pentru mişcările de populaţie şi pentru o comunicare susţinută pe ambele versante, nu cunosc, pe de altă parte, nici o inovaţie importantă de limbă care

[18] Vasile Arvinte, *Contribuţia lui Gustav Weigand la dezvoltarea dialectologiei româneşti*, în AnL. A. *Lingvistică*, tom. XXXII, Iaşi, 1992-1993, p. 30.
[19] Bucureşti, Iaşi, Cluj-Napoca, Timişoara şi Chişinău.
[20] Vezi Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, Bucureşti, 1940, p. 215-217.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

să fie răspîndită în toată Transilvania şi numai în această provincie. Carpații, care cuprind Transilvania ca într-un lanț, n-au creat condițiile necesare pentru ivirea unui «dialect transilvan»”[21].

3.3. Pornind de la repartiția dialectală a dacoromânei realizată de Gustav Weigand şi confirmată de Sextil Puşcariu, ca şi de la observațiile acestuia din urmă privind elementele fonetice specifice graiurilor din Bihor, lingvistul clujean Emil Petrovici, anchetator şi autor al *Atlasului lingvistic român II*, a pus în evidență o serie de particularități dialectale care susțin existența unui nou subdialect dacoromânesc, *subdialectul crişean*. Astfel, în două studii publicate în revista *Transilvania*[22], Emil Petrovici susține existența acestui subdialect, constatînd însă că, spre deosebire de celelalte subdialecte, graiurile care îl compun sînt deosebit de fărîmițate în graiuri locale. Deşi a renunțat ulterior la acest punct de vedere, lingvistul clujean arăta, reluînd discuția[23], că, deşi „Împărțirea aceasta în trei «dialecte» a dacoromânei – sau, mai just, în *subdialecte* (s. n.) – a fost acceptată de majoritatea cercetătorilor de mai tîrziu”[24], după apariția parțială a ALR datele înregistrate impun o revizuire a acesteia. Ca urmare, autorul evidențiază noi fapte dialectale, care ar permite identificarea subdialectului crişean, şi propune o serie de trăsături definitorii ale celor „patru (sau cinci) subdialecte: cel muntean, cel moldovean, cel bănățean, cel crişean (şi poate şi cel maramureşean)”[25].

Principalele trăsături definitorii ale acestor „patru (sau cinci) subdialecte” ale dacoromânei aduse în discuție de Emil Petrovici se referă atît la particularitățile lexicale, cît şi, mai ales, la particularitățile fonetice, autorul considerînd că „pentru stabilirea granițelor dialectale sînt însă mult mai indicate ariile fonetice, deoarece o particularitate fonetică oarecare se repetă în sute şi poate mii de cuvinte, pe cînd un element lexical reprezintă un fenomen unic, care nu se repetă”[26]. Astfel, afirmă el, în timp ce varianta *(un) paş, (doi) paş*, reprezentînd o formă de singular refăcută după plural, prin comparație cu forma literară *(un) pas, (doi) paşi*, coincide aproximativ cu

[21] *Ibidem*, p. 216.
[22] *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, 1941, nr. 2, p. 102-106 şi *Graiul românesc de pe Crişuri şi Someş*, 1941, nr. 8, p. 551-558.
[23] În studiul *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza* ALR, în LR, III, 1954, nr. 5, p. 5-17, studiu republicat în volumul Emil Petrovici, *Studii de dialectologie şi toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen, I. Mării, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1970, p. 38-49.
[24] Emil Petrovici, *Studii de dialectologie şi toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen, I. Mării, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1970, p. 38.
[25] *Ibidem*, p. 43-44.
[26] *Ibidem*, p. 41.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

vechea graniță a Ardealului cu Bucovina, Moldova şi Muntenia, „pe harta nr. 5 este reprezentată, între altele, rostirea în cinci variante a africatei *ge (gi)*, în transcriere fonetică *ť*. În Muntenia, Oltenia, sudul Ardealului şi Dobrogea (subdialectul de sud) avem rostirea literară a acestei africate. În Moldova, Bucovina şi estul Ardealului, în locul africatei se rosteşte o fricativă apropiată de *j*, dar având un puternic timbru palatal, în transcriere fonetică *ź*. Aceeaşi fricativă se aude şi în Banat şi sud-vestul Ardealului. În Crişana şi nord-vestul Ardealului, fricativa care a înlocuit pe *ť* este *j*. În sfîrşit, în Maramureş şi Ţara Oaşului, africata s-a păstrat, dar în Maramureş e mult mai aspră ca cea din Muntenia. În ce priveşte rostirea lui *ge (gi)* într-o mulțime de cuvinte ca *geme, ger, plînge, margine, gingaş, trage, suge, ginere, geană* etc., etc., teritoriul țării se împarte în patru arii dialectale mai mari, corespunzătoare Munteniei, Moldovei, Banatului şi Crişanei, şi o arie mai mică, corespunzătoare Maramureşului”[27].

Am preferat să citățm integral punctul de vedere exprimat de către Emil Petrovici, pentru a evidenția şi confuzia care se poate crea prin neînțelegerea fonetismelor transcrise fonetic diferențiat atît în funcție de modul lor de realizare în rostirea populară, cît şi, mai ales, în funcție de normele de transcriere fonetică adoptate de către autorii ALR I şi ai ALR II şi preluate de către anchetatorii şi redactorii NALR, precum şi de către autorii volumelor de texte dialectale publicate ca suplimente ale NALR.

3.4. Prima împărțire în cinci subdialecte a teritoriului lingvistic dacoromânesc a fost realizată de către Sever Pop, reprezentant de seamă al şcolii lingvistice clujene din cadrul Muzeului Limbii Române[28]. Anchetator şi autor al *Atlasului lingvistic român* I, Sever Pop urmează, începînd cu activitatea în cadrul colectivului ALR, o carieră universitară şi ştiințifică deosebită. Este, mai întîi, asistent, lector şi apoi conferențiar la Facultatea de Litere din Cluj, apoi profesor la Cernăuți şi la Bucureşti, iar în timpul războiului este numit director adjunct la *Accademia di Romania* din Roma (1941-1946). După război emigrează în Belgia şi este numit profesor extraordinar la Universitatea Catolică din Louvain, unde desfăşoară o activitate ştiințifică deosebită pe terenul dialectologiei române şi romanice. Astfel, după ce publicase, la Paris, *Buts et méthodes des enquętes dialectales* (1927), Sever Pop reia, datorită succesului de care s-a bucurat în lumea

[27] Emil Petrovici, *Studii de dialectologie şi toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen, I. Mării, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1970, p. 42.
[28] Pentru detalii vezi Romulus Todoran, *Contribuții de dialectologie română*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, p. 182.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

lingviştilor, această lucrare, publicînd la Louvain ampla monografie *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquętes linguistique*, Première partie: *Dialectologie romane*, Seconde partie: *Dialectologie non romane* (1950). La baza acestei sinteze stă convingerea dialectologului român, experimentat în activitatea de elaborare a ALR I, că „un progres al teoriilor lingvistice nu este realizabil decît printr-un examen mai amănunțit al faptelor dialectale şi printr-o metodă mai rafinată în anchetele lingvistice”[29]. Ca urmare, Sever Pop realizează o primă împărțire dialectală a teritoriului lingvistic de la nordul Dunării, precizînd că „dialectul daco-român ... se subdivide într-un anumit număr de graiuri (parlers) regionale avînd particularități lingvistice specifice care le disting de limba comună şi de limba română literară”[30]. Aceste subdialecte, numite în franceză *parlers*, nu coincid cu frontierele istorice sau actuale ale României, fiind distribuite teritorial după cum urmează:

a) *Subdialectul muntenesc*, vorbit în Muntenia, în Dobrogea, în estul Olteniei, în sudul Moldovei şi în partea de sud a Transilvaniei de est;

b) *Subdialectul moldovenesc*, vorbit în Moldova, în Basarabia, în Bucovina şi în partea de nord a Transilvaniei;

c) *Subdialectul bănățean*, vorbit în Banat, în Oltenia de vest şi în Transilvania, în regiunea Hunedoarei şi a Aradului;

d) *Subdialectul crişean*, vorbit în regiunea celor trei Crişuri;

e) *Subdialectul maramureşean*, vorbit în Maramureş, aşadar în partea cea mai nordică a Transilvaniei de vest. Acest subdialect, notează Sever Pop, are unele legături cu graiurile din Oaş şi din Năsăud.

Deşi această împărțire dialectală a dacoromânei nu are la bază suficiente argumente lingvistice, ea trebuie luată în considerare deoarece aparține unui dialectolog experimentat, care a realizat, numai pentru ALR I, anchete de teren în peste 300 de localități (față de cele 85 de localități care alcătuiesc rețeaua ALR II, avîndu-l ca autor pe Emil Petrovici).

3.5. Pornind de la concluzia formulată de către Emil Petrovici cu privire la existența a patru sau cinci subdialecte, al cincilea fiind *subdialectul maramureşean*, Romulus Todoran a evidențiat şi a analizat unele fapte definitorii ale acestei noi subunități dialectale a dacoromânei. Astfel, profesorul de la universitatea clujeană consideră că particularitățile fonetice cum ar fi rostirea dură a africatelor *č, ğ* şi, implicit, velarizarea vocalelor

[29] Sever Pop, *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquętes linguistique.* I. *Dialectologie romane*, Louvain, 1950, p. IX.
[30] *Ibidem*, p. 667.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

palatale *e, i* > *ă, î*, ca şi palatalizarea fricativelor labiodentale *f, v*, în stadiile *ŝ, ž*, de tipul *ŝérbe* 'fierbe', (să) *ŝíiĕ* '(să) fie', *žerme* 'vierme' sau apocopa silabelor posttonice, de tipul *s-or fá* '(s-or) face' sau al cunoscutei *mămălí cu brâ cu lá* etc., constituie suficiente elemente pentru delimitarea unui subdialect aparte. Mai mult, luînd în discuţie particularităţile comune subdialectului maramureşean, celui crişean şi celui moldovenesc, Romulus Todoran constată, pe baza unei analize statistice riguroase, că dintre cele 24 de trăsături specifice subdialectului moldovenesc, doar două cuvinte, *omăt* şi *ţintirim*, apar şi în subdialectul maramureşean. Pe de altă parte, dintre cele 41 de trăsături definitorii ale subdialectului crişean, numai şase sau şapte pot fi găsite şi în Maramureş: *ciont* 'os, ciolan', *şogor* 'cumnat', *chefe* 'perie', *goz* 'gunoi', *pipăieşte*, *pîncete* şi, probabil, *frače*. În ceea ce priveşte suprafaţa restrînsă pe care se întinde acest subdialect astăzi, lingvistul clujean presupune că ea a fost, în trecut, mult mai mare. Din perspectiva raportului invers, Romulus Todoran constată că există o serie de trăsături lingvistice proprii subdialectului crişean, care nu apar şi în subdialectul maramureşean, după cum şi în subdialectul moldovenesc există o serie de trăsături care nu se regăsec în graiurile crişene[31].

3.6. Dacă şi astăzi se manifestă, din motive didactice sau de altă natură, opţiunea aproape generală pentru împărţirea dialectală a teritoriului dacoromânesc în cinci subdialecte (moldovenesc, muntenesc, maramureşean, crişean şi bănăţen), făcîndu-se în continuare abstracţie de relaţiile existente între particularităţile distinctive şi particularităţile comune pentru două sau mai multe subunităţi dialectale delimitate astfel, considerăm ca firească încercarea altor cercetători de a oferi noi soluţii privind repartiţia teritorială a graiurilor româneşti de la nordul Dunării. Putem constata că, deşi baza de informaţie s-a dezvoltat considerabil, astăzi existînd un număr însemnat de atlase lingvistice de trei generaţii, importante şi ample monografii dialectale, volume de texte dialectale, glosare şi extrem de numeroase studii privind diverse graiuri sau grupuri de graiuri din diferite regiuni ale ţării, atît Emil Petrovici, cît şi Romulus Todoran, ca şi alţi cercetători care s-au ocupat ocazional de acest subiect, au preluat repartiţia propusă de Gustav Weigand şi au încercat să identifice noi subdialecte, fără a insista în sensul unei îmbunătăţiri a metodelor de lucru. În acest mod, determinarea structurii dialectale a graiurilor dacoromâneşti a ajuns să fie confundată cu simpla

[31] Pentru detalii vezi studiile lui Romulus Todoran, *Noi particularităţi ale subdialectelor dacoromâne*, în CL, VI, 1961, nr. 1, p. 43-73, şi *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne*, în LR, V, 1956, nr. 2, p. 38-50.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

descriere a fiecărei subunități dialectale în parte, confundîndu-se, după cum observa şi Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, operația de selecție şi sinteză cu aceea de analiză[32].

4. ***Criteriul genetic şi/sau structural*** încearcă să corecteze, prin prisma noilor metode şi procedee lingvistice de analiză, tocmai lipsurile prezentate mai sus ale cercetărilor privind repartiția dialectală a dacoromânei, căutînd şi noi criterii, „unitare şi coerente"[33] Conform acestui criteriu, graiurile dacoromâneşti pot fi grupate doar în două mari unități distincte, numite *tipuri dialectale* sau *subdialecte*: *subdialectul de tip nordic* sau *moldovenesc*, desfăşurat pe cel mai întins areal lingvistic, şi *subdialectul de tip sudic* sau *muntenesc*. Trebuie să evidențiem faptul că acest criteriu nu intră în contradicție cu criteriul areal, ci ele se verifică şi se completează reciproc. Mai mult, „repartizarea în două arii nu exclude posibilitatea de a descoperi în interiorul grupului nordic (de «tip moldovenesc», transcarpatic) alte subdiviziuni (bănățean, crişean, moldovean etc.), aşa cum împărțirea teritoriului în mai mult de două arii (trei la Gustav Weigand, patru la Emil Petrovici, cinci la Sever Pop şi Romulus Todoran) nu a negat niciodată opoziția netă dintre graiul muntean şi cel moldovean"[34].

4.1. Primul care a susținut ideea existenței a două tipuri fundamentale de graiuri dacoromâneşti este lingvistul român Alexandru Philippide. Deşi nu şi-a propus să discute repartiția dialectală a dacoromânei, savantul ieşean consideră, în lucrarea sa fundamentală *Originea romînilor*[35], că cele două ramuri ale dialectului dacoromân, numite de el *ramura banato-transcarpatină* şi *ramura munteneasc*ă, s-au diferențiat încă de la originea lor. Pentru a ajunge la această concluzie, A. Philippide a analizat, mai întîi, structura lingvistică a dialectelor româneşti, extrăgînd unele fapte de limbă în vederea reconstituirii istoriei formării limbii şi a poporului român. Compararea trăsăturilor dialectale specifice celor patru dialecte româneşti nord- şi sud-dunărene şi compararea acestora cu limba albaneză l-au condus

[32] Vezi Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Repartiția dialectală a dacoromânei*, în *Probleme de dialectologie română*, ediția a II-a, Centrul de multiplicare al Universității din Bucureşti, 1976, p. 126.

[33] Vezi în acest sens Ion Gheție, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în SCL, XVI, 1964, nr. 3, p. 317-146; cf. şi Ion Gheție, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1974, p. 307-350.

[34] Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1975, p. 151-152.

[35] Vezi Alexandru Philippide, *Originea romînilor*, vol. II, *Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, 1928, p. 381 şi urm. şi p. 404 şi urm.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

la concluzia că poporul şi limba română s-au format la sudul Dunării, de unde, începînd cu secolul al VI-lea, „masa românească" a început „să se reverse în valuri". „De pe atunci – scrie lingvistul ieşean – datează cea dintîi mişcare a Macedoromânilor spre sud, a Istroromânilor spre vest şi a Dacoromânilor spre nord. Această deplasare, această revărsare în valuri, a avut loc în mod deosebit, din punct de videre al vechimii, al duratei în timp, şi din acel al bruscheţii revărsării, la cele trei ramuri principale ale trunchiului românesc"[36]. Astfel, cu privire la dacoromâni, ceea ce ne interesează din perspectiva preocupărilor noastre este concluzia că „În migraţiea lor spre nord şi spre răsărit Dacoromânii s-au despărţit în două ramuri. O ramură s-a răspîndit tot mai departe treptat peste Banat, teritoriul transcarpatin (afară de Ţara Bîrsei şi Ţara Oltului, Sudestul Transilvaniei), Bucovina, Moldova, Basarabia. Altă ramură s-a răspîndit peste Muntenia, Ţara Bîrsei, şi Ţara Oltului, Sudestul Transilvaniei. Peste Oltenia s-au revărsat şi ramura banato-transcarpatină şi ramura muntenească. Valurile din ramura întîiu care au cuprins Moldova şi Basarabia nu s-au revărsat peste aceste ţări (zone, provincii s. n.) trecînd peste munţii răsăriteni ai Transilvaniei, ci trecînd prin văile de nord ale Transilvaniei peste Bucovina. Şi anume, torentul românesc a acoperit prin Bucovina, Moldova întîiu, şi apoi tot prin Bucovina, Basarabia. Valurile din ramura a doua care au cuprins Ţara Bîrsei şi Ţara Oltului, Sudestul Transilvaniei, provin din migraţii din teritoriul de obîrşie mai nou decît migraţiile care au ocupat Muntenia"[37].

În plan dialectal, cele două ramuri, *banato-transcarpatină* şi *muntenească*, au determinat dezvoltarea a două subdialecte distincte: unul, reprezentat de *subdialectul de tip nordic* sau *moldovenesc*, care cuprinde graiurile bănăţene, graiurile transilvănene şi graiurile moldoveneşti, şi altul, reprezentat de *subdialectul de tip sudic* sau *muntenesc*, care cuprinde graiurile transcarpatice şi graiurile munteneşti. Singurul grai de tranziţie ar fi cel oltenesc, avînd în vedere că peste această regiune s-au revărsat, succesiv, ambele valuri.

4.1.1. Ideea lui Alexandru Philippide a fost împărtăşită şi de Iorgu Iordan, care a susţinut existenţa a două tipuri subdialectale în dacoromână: unul muntenesc, care se vorbeşte în Muntenia, Oltenia, Ţara Oltului, Ţara Bîrsei şi în sud-estul Transilvaniei, şi altul moldovenesc, vorbit în toate celelalte regiuni dacoromâneşti[38].

[36] *Ibidem*, p. 405.
[37] *Ibidem*.
[38] Vezi Iorgu Iordan, *Graiul putnean*, în *Ethnos*, I, nr. 1, 1941, p. 90 şi urm.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

4.1.2. Un punct de vedere asemănător a avut şi Al. Rosetti, care a realizat o clasificare a particularităților de limbă aparținînd textelor scrise din secolul al XVI-lea. „În privința variațiilor dialectale – scrie lingvistul bucureştean – textele ne permit să localizăm unele fonetisme în anumite regiuni; în genere, faptele se grupează în aşa fel, încît unui grup dialectal alcătuit din Moldova, nordul Ardealului şi Maramureşul, i se poate opune un grup dialectal alcătuit din Țara Românească şi sudul Ardealului; Banatul ocupă un loc aparte: el prezintă particularități fonetice care îl alătură cînd primului grup, cînd celui de-al doilea”[39]. Explicarea extralingvistică a acestei repartiții teritoriale este pusă de Al. Rosetti pe seama existenței „relațiilor dintre grupurile sociale din nordul Ardealului – Maramureş şi Moldova, sau din sudul Ardealului şi Țara Românească”, şi a emigrărilor „populației din Ardeal în Principatele vecine”[40].

4.1.3. Concepția lui A. Philippide privind existența a două tipuri distincte de graiuri dacoromâneşti a fost însă confirmată şi de o *analiză tipologică modernă*, realizată mai tîrziu de către lingvistul bucureştean Emanuel Vasiliu[41]. Pornind de la o serie de particularități fonetico-fonologice, Emanuel Vasiliu ajunge, prin „analiza cronologică a diverselor schimbări fonetice şi a consecințelor pe care aceste schimbări le au la nivel fonematic”[42], la concluzia că „în trecerea de la româna comună la actualele dialecte (de fapt: *subdialecte* s. n.) dacoromâne, *nu a existat* o perioadă de comunitate a dialectelor dacoromâne, o aşa-numită dacoromână comună. De la faza română comună se trece direct la cele două grupuri dialectale existente în prezent: grupul moldovenesc şi grupul muntenesc. Se poate vorbi deci de o ‘munteană comună’ şi o ‘moldoveană comună’, din care derivă dialectele de astăzi. În felul acesta se ajunge, prin considerarea unor elemente de evoluție strict internă, la confirmarea ideii formulate de Philippide a existenței a două ramuri dialectale dacoromâne”[43].

Considerînd că evoluția istorică s-a manifestat „de la diversitatea genetică spre unificarea tipologică”[44], lingvistul bucureştean conchide că „regulile” în cadrul cărora pot fi descrise diversele subdialecte dacoromâne

[39] Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1968, p. 582.
[40] Vezi *Ibidem*, p. 583.
[41] Vezi Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâneşti*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1968, p. 140-144.
[42] *Ibidem*, p. 194.
[43] *Ibidem*.
[44] *Ibidem*.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

sînt, în mare măsură, comune tuturor acestor subdialecte[45]. Pentru a avea o mai bună imagine atît asupra faptelor discutate, cît şi asupra concluziilor la care a ajuns Emanuel Vasiliu, se cuvine să amintim grupul de „reguli" – cum le numeşte lingvistul – pe baza cărora a fost confirmată delimitarea celor două tipuri de subdialecte:

– depalatalizarea consoanelor *ş, j*;

– velarizarea vocalelor palatale *e, i* (rostite *ă, î*) după consoanele „dure" *ş, j*;

– monoftongarea diftongului *ea* > *e* atunci cînd în silaba următoare se află un *e*;

– velarizarea lui *e* atunci cînd este precedat de consoane labiale.

4.1.4. Revelatoare în ceea ce priveşte susţinerea existenţei a două tipuri de graiuri dacoromâneşti sînt rezultatele cercetărilor întreprinse de Ion Gheţie asupra particularităţilor fonetice, morfologice şi lexicale atestate în textele vechi româneşti. Cum astăzi avem la îndemînă sinteza intitulată *Introducere în dialectologia istorică românească* (1994) publicată de Ion Gheţie la Editura Academiei Române, în cele ce urmează vom încerca o expunere succintă a rezultatelor la care a ajuns el. Astfel, pentru situaţia graiurilor dacoromâneşti din secolele al XIII-lea – al XVI-lea, I. Gheţie afirmă, pe baza unui număr de treisprezece particularităţi fonetice excerptate din texte vechi româneşti, că „există o serie de indicii care ne permit să presupunem cu oarecare temei că înaintea secolului al XVI-lea teritoriul dacoromân cunoştea două mari subdiviziuni, cărora le putem spune subdialecte: unul de tip nordic (înglobînd o parte a Olteniei, Banatul, Transilvania şi Moldova) şi altul de tip sudic (redus la Muntenia propriu-zisă şi la o parte a Olteniei)". În ceea ce priveşte vechimea acestor diferenţieri dialectale, autorul consideră că cele două subdialecte există astfel încă din secolul al XIV-lea, „dacă nu mai devreme"[46].

Numărul diferenţierilor atestate documentar înregistrează o creştere importantă începînd cu secolul al XVI-lea. Astfel, pentru subdialectul de tip nordic, Ion Gheţie consemnează nu mai puţin de 29 de trăsături fonetice fundamentale sau secundare, care îl diferenţiază de subdialectul de tip sudic, dar şi şase particularităţi comune Moldovei, Transilvaniei de nord şi graiurilor din sud, cinci fonetisme comune Transilvaniei de nord, zonei

[45] Lingvistul bucureştean afirmă: „În acelaşi timp, clasificarea propusă reprezintă o continuare a ideii sugerate de A[l]. Philippide, în sensul deducerii tuturor consecinţelor logice ale acestei idei şi al detalierii rezultatelor." Cf. *Ibidem*, p. 195.

[46] Vezi Ion Gheţie, *Introducere în dialectologia istorică românească*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1994, p. 147.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

Banat-Hunedoara şi subdialectului sudic şi două trăsături comune graiurilor din Moldova, din zona Banat-Hunedoara şi din sud.

Pe de altă parte, subdialectul sudic se caracteriza, la rîndul său, în secolul al XVI-lea, prin alte 28 de particularități, printre care se numără şapte trăsături comune subdialectului sudic, Moldovei şi Transilvaniei de nord, cinci fonetisme comune cu graiurile din zona Banat-Hunedoara şi din Transilvania de nord şi doar două comune graiurilor din sud, din Moldova şi din zona Banat-Hunedoara[47]. Aceste particularități sînt urmărite pînă în graiurile actuale dacoromâneşti. Rezultatul la care ajunge lingvistul, pe baza materialului fonetic, morfologic şi lexical analizat, este că „graiurile vorbite în Banat, Transilvania de nord şi Moldova continuă să posede un număr mare de trăsături care le apropie unul de altul, în ciuda particularităților distinctive în temeiul cărora fiecare dintre ele a dobîndit o individualitate aparte. Faptul că Banatul se deosebeşte, în unele privințe, de Transilvania de nord şi de Moldova, în fonetică, morfologie şi lexic, nu infirmă acest punct de vedere. Într-adevăr, în majoritatea zdrobitoare a cazurilor, depărtîndu-se de celelalte două graiuri de tip nordic, Banatul merge cu Muntenia. Or, este în afara oricărei îndoieli că, în ansamblu, Banatul se deosebeşte în mai multe privințe de graiurile sudice decît se apropie de ele”[48].

Prin urmare, concluzia ştiințifică fermă a lui Ion Gheție este formulată astfel: „Nu ni se pare de aceea exagerat să susținem, pe baza materialului de limbă examinat, că segmentarea Dacoromaniei în două mari arii (nordică şi sudică) continuă să se păstreze şi astăzi. Pînă ce se va întreprinde o cercetare temeinică, bazată pe criterii metodologice riguroase, asupra repartiției graiurilor dacoromâne în secolul al XX-lea, ne socotim îndreptățiți să dăm credit opiniei lui A. Philippide, împărtăşită şi de Iorgu Iordan, conform căreia dialectul dacoromân cunoaşte, în momentul de față, două mari subdiviziuni dialectale”[49].

4.1.5. Din aceste motive vom încerca, la rîndu-ne, în cele ce urmează, un rezumat al faptelor lingvistice existente în domeniul foneticii, morfologiei şi lexicului, fapte care separă astăzi cele două subdialecte dacoromâneşti.

4.1.5.1. În domeniul f o n e t i c i i :

– *é* accentuat din graiurile sudice, aflat în poziție moale (adică atunci cînd în silaba imediat următoare se află un sunet palatal), este rostit în graiurile de tip nordic ca *ę*: *lémne ~ lęmne*, *socotéşte ~ socotęşte*. În unele graiuri

[47] Vezi *Ibidem*, p. 148-154.
[48] *Ibidem*, p. 167.
[49] *Ibidem*.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

transilvănene şi în cele bănățene sînt înregistrate faze intermediare de deschidere, de tipul *e*$^{\varrho}$ sau *ę*^{e}, în timp ce în sudul Transilvaniei sînt notate chiar forme cu *e* nealterat;

– în graiurile de tip moldovenesc, spre deosebire de cele munteneşti, *-ă-* etimologic se păstrează: *păréti ~ peréte*, *năsîp ~ nisíp*, *rădicá (rîdicá) ~ ridicá*, *mulțămí ~ mulțumi* etc.;

– în graiurile de tip moldovenesc, *-î-* etimologic, fără epenteza lui *i* semivocalic, se păstrează în cuvinte ca *pîni*, *mîni*, *cîni*, spre deosebire de formele din graiurile de tip muntenesc, care prezintă epenteza lui *i* semivocalic: *pîine*, *mîine*, *cîine*;

– diftongul *-ea*, prezent în graiurile munteneşti la finala unor cuvinte, este rostit, în graiurile de tip moldovenesc, monoftongat la *ę*: *aveá ~ avę*, *vergeá ~ veržę*;

– diftongul *ié*, accentuat şi aflat în poziție moale, rostit astfel în graiurile sudice, este pronunțat în graiurile de nord cu vocala deschisă la *ię*: *grăieşte ~ grăięşte*, *iele ~ ięle*. Evidențiem aici că forma veche a acestui diftong era *-iá-*. Cînd acelaşi diftong *-iá-* este în poziție tare (adică în silaba imediat următoare nu există un sunet palatal), el s-a păstrat în graiurile din sud ca *-iá-*, în timp ce în graiurile din nord s-a închis la *-ię-*: *băiát ~ băięț*, *tăiát ~ tăięț*;

– atunci cînd sînt urmate de sunete palatale, oclusivele bilabiale *p, b*, fricativele labiodentale *f, v* şi nazala bilabială *m* se palatalizează, în diferite faze, în graiurile nordice, dar se păstrează, de regulă, nealterate în graiurile sudice;

– se produce velarizarea lui *e* > *ă*, *i* > *î*, *ia* > *a*, iar *-i* final asilabic amuțeşte ca urmare a rostirii dure a consoanelor *s, z, ț, dz, ş, j*, în graiurile de tip moldovenesc: *sárâ*, *săsîrâ*, *zăr*, *țápî*, *dzámâ*, *şărvét*, *jăfuíi*, *jîr* etc. Rostirea dură a acestor consoane se produce cel mai consecvent în Moldova şi mai puțin consecvent în Bucovina şi în regiunile intracarpatice. Acest fenomen al velarizării prin consoanele amintite nu este prezent în graiurile de sud;

– rostirea dură a labialelor a determinat, de asemenea, în graiurile de tip nordic, trecerea diftongului *-ea-* > *-a-* şi a vocalei palatale *-e-* > *-ă-*: munt. *merg*, *albeață* ~ mold. *mărg*, *albáțî*;

– fricativizarea africatei primare *ĝ*, rezultată din lat. *g* + *e, i* > rom. *ĝ* (evoluție fonetică petrecută încă din epoca de formare a limbii române), este întîlnită, în diverse forme, numai în graiurile aparținînd *subdialectului de tip moldovenesc*: lat. *gemere* > *(eu) žem, źem, jem*, iar în *subdialectul de tip muntenesc (eu) ĝem*; lat. *genuc(u)lum (= geniculum)* > mold. *ženúnk', jenúnk', ženúnc, jenúnț* etc., dar *ĝenúnk'* în graiurile munteneşti. Mai mult, în graiurile

BDD-A1617 © 2013 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

de tip moldovenesc, cuprinzînd Moldova, Transilvania de nord şi Banatul, fenomenul fricativizării s-a extins şi asupra cuvintelor moştenite din latină, în care spiranta palatală sonoră *j + e, i* > rom. com. *ĝ*, în graiurile munteneşti *j*, iar în cele de tip moldovenesc *ĝ, ž, ź* şi *j:* lat. *jocus* > munt. *joc*, dar în mold. *ĝoc, žoc, źoc* şi *joc*.

4.1.5.2. În domeniul m o r f o l o g i e i :

– articolul posesiv sau genitival cunoaşte, în graiurile de tip moldovenesc, doar o singură formă, invariabilă (*a*), în timp ce în graiurile din sud sînt întîlnite toate formele variabile: *al, a, ai, ale*;

– în graiurile de tip nordic se face diferenţierea între persoana a III-a şi persoana a VI-a (*el aude*, *ei aud*; *el este*, *ei sînt* etc.), spre deosebire de graiurile de tip sudic, în care formele nu sînt diferenţiate (*el aude*, *ei aude*; *el este*, *ei este* etc.). Putem cita aici şi expresia tipic muntenească *Este marfă, dar nu este bani*;

– formele de perfect compus, persoana a III-a, sînt construite în graiurile de nord cu auxiliarul *o*: *o fost*, *o facút*, *o cîntát*. În graiurile din sud este utilizat auxuliarul *a*: *a fost*, *a făcút*, *a cîntát*;

– la indicativ prezent, persoana a III-a, verbul *a fi* are, în graiurile moldoveneşti, forma scurtă *îi* (*ea îi*, *el îi*), în timp ce în graiurile sudice este utilizată forma *e* (*ea e*, *el e*);

4.1.5.3. În domeniul l e x i c u l u i pot fi consemnate următoarele diferenţieri, care delimitează, de regulă, cele două arii dialectale: mold. *sudoare* ~ munt. *năduşeală*, *(a) bate* ~ *(a) lătra*, *cocostîrc* ~ *barză*, *curechi* ~ *varză*, *(a) sudui* ~ *(a) înjura*, *sudalmă* ~ *înjurătură*, *mai* ~ *ficat*, *mîţă* ~ *pisică*, *nănaş* ~ *naş*, *nănaşă* ~ *naşă*, *neam* ~ *rudă*, *rînză* ~ *pipotă*, *sfadă* ~ *ceartă* etc[50].

5. Existenţa unor forme diferenţiate în arealul lingvistic aparţinînd subdialectului de tip nordic a determinat însă şi alte opinii privind repartiţia teritorială a Dacoromaniei. Am consemna, mai întîi, doar că Emanuel Vasiliu identifica, în cadrul celor două grupuri dialectale, 25 de subdiviziuni dialectale, diferenţiate ca întindere şi ca individualitate lingvistică[51]. Mai mult, George Ivănescu propunea chiar o împărţire provizorie a dacoromânei în 20 de subdialecte sau graiuri, dintre care unele ar putea să mai aibă încă două-trei subdiviziuni[52].

[50] Vezi, în acest sens, şi Ion-Horia Bîrleanu, Gheorghe Jernovei, *Dialectologia limbii române*, Partea I, Editura Ruta, Cernăuţi, 2005, p. 67-68.
[51] Vezi Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâneşti*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1968, p. 143-193.
[52] Vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iaşi, 1980, p. 45.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

5.1. Ca urmare, pornind de la aceste constatări care sugerează lipsa unei împărţiri riguroase, datorată, în principal, lipsei unor metode şi a unor criterii unitare de analiză şi de sinteză a datelor, Vasile Ţâra propune, într-un studiu special alocat acestei probleme[53], următoarea împărţire dialectală a graiurilor vorbite la nord de Dunăre:

„I) două dialecte principale: unul de **tip nordic** şi altul de **tip sudic**;

II) cinci tipuri de subdialecte, repartizate astfel:

1. trei în structura dialectului de *tip nordic*:

a). *subdialecte de tip moldovean*: – moldovean de sud sau propriu-zis; – moldovean de nord; – bucovinean;

b). *subdialecte de tip transilvănean*: – crişean; – maramureşean; – oşean; – transilvănean de nord-est; – transilvănean de centru şi de sud;

c). *subdialecte de tip bănăţean*: – bănăţean de nord, cu o prelungire în Transilvania de sud-vest; – bănăţean de sud;

2. două tipuri de subdialecte în structura dialectului de *tip sudic*:

a) *subdialecte de tip muntean*: – muntean de centru şi de est, cu o prelungire în sud-estul Transilvaniei; – muntean de vest; – dobrogean;

b) *subdialecte de tip oltean*: – oltean de sud şi de vest; – oltean de nord şi de est”[54].

Deşi lingvistul timişorean afirmă că admite, în continuare, *împărţirea Dacoramaniei în două tipuri dialectale fundamentale*, el distinge în acest areal lingvistic cinci tipuri de subdialecte, cuprinzînd alte 15 subdialecte, şi lasă „deschisă posibilitatea identificării mai multor graiuri în cadrul acestor variante regionale”[55].

Evident, vom fi şi noi de acord cu afirmaţia lui Vasile Ţâra că apariţia noilor atlase lingvistice, pe regiuni, va aduce importante date suplimentare privind configuraţia dialectală a teritoriului dacoromânesc. Experienţa noastră în dialectologia pe teren, ca şi experienţa dobîndită prin investigarea complexă a unui areal geografic cuprins în zona de contact a Bucovinei de sud cu Moldova, ne îndreptăţesc să afirmăm că nici reţeaua mult mai densă de localităţi anchetate pentru NALR nu va aduce decît date suplimentare – şi nicidecum date complete – privind situaţia graiurilor populare dacoromâneşti. Mult mai importantă, în această fază de dezvoltare a dialectologiei româneşti,

[53] Vezi Vasile Ţâra, *Despre structura dialectală a dacoromânei*, în *Materiale şi cercetări dialectale*, vol. II, Cluj-Napoca, 1983, p. 354-365.
[54] *Ibidem*, p. 361-362.
[55] *Ibidem*, p. 362.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)

ni se pare a fi acțiunea de investigare „sat cu sat” a unor zone compacte, descoperindu-se în acest fel adevărata configurație dialectală a dacoromânei actuale – fundamentată însă exclusiv pe ideile savantului ieşean Alexandru Philippide.

Drept concluzie se cuvine, în primul rînd, să apreciem că meritul lui A. Philippide este acela de a fi fixat epoca migrației românilor între secolele al VI-lea – al XIII-lea. Dacă pentru Robert Rösler deplasarea românilor din sudul Dunării începe abia în secolul al XIII-lea, pentru A. Philippide acest secol reprezintă sfîrşitul migrației: „Începutul secolului XIII nu însemnează începutul migrației Dacoromânilor, cum credea Roesler, ci sfîrşitul ei; la începutul secolului XIII tot teritoriul ocupat actualmente de Români era împlut de dînşii”[56].

În al doilea rînd trebuie să observăm, chiar şi din aceste succinte discuții, că lucrarea *Originea romînilor* este opera unui mare învățat. Dacă referitor la volumul I se pot aduce obiecții în legătură cu concepția asupra teritoriului pe care s-au format limba şi poporul român – şi asta datorită lipsei documentelor istorice sau „puținătății” şi lipsei de obiectivitate a acestora –, volumul al II-lea reprezintă însă, pînă astăzi, cea mai temeinică, mai plină de fapte, mai riguros alcătuită şi mai utilă *gramatică istorică a limbii române*.

[56] Alexandru Philippide, *Originea romînilor*, vol. II, *Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, 1928, p. 407.

BDD-A1617 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:08 UTC)